

Dějiny dvou sibiřských „metropolí“

Pavλίna Brzáková

Problematikou malých severských národů v rámci kolosu, jímž svého času byl Sovětský svaz, se zabývám již od roku 1991. Během sedmi střednědobých pobytů (poslední proběhl v listopadu a prosinci 2001) v Evenckém autonomním okruhu v rodinách dosud kočujících evenckých pastevců sobů a rybářů nebo obyvatel osad kolchozního (sovchozního) typu, které tu vznikly ve 20. – 30. letech, jsem měla možnost sledovat vliv změn politického systému na dvě centrální osady, které s trochou dobré vůle můžeme nazývat „metropole“, i na malé lokality a skupiny kočovníků, jejichž způsob života v posledních letech odolával silicímu procesu asimilace jen s velkými obtížemi. Střetávání odlišných kultur, umocněné několika přistěhovaleckými vlnami v rámci politiky osídlování Severu (zvláště za vlády Jelcina), kdy byla nabízena dobře placená práce v geologických expedicích, ovlivnilo všechny oblasti života severského obyvatelstva. Ztráta pocitu identity původních pastevců, které vpád socialismu přinutil k usedlému způsobu života, dovedla některé z nich k uvědomění, že je nezbytné zachovat mizející kulturu pro další generace. Výsledkem jejich snažení je nyní „národní obrození“, které si klade za cíl „vzkřísit evenckého ducha“. Vzhledem k rostoucí ekonomické krizi však dochází předně ke střetu zájmů: na jedné straně je tu snaha využít surovinové zdroje a přijmout nabízející se zahraniční kapitál, na straně druhé stojí pokus o návrat k tradičnímu způsobu života. Cílem této práce je zachytit všechny proměny, které do života Evenků zasáhly, počínající setkáním s ruskými kupci a prvními ruskými osadníky až po současný zájem o surovinové zdroje, které se na území Evencka nacházejí. Vzniká tak jakýsi krátký průřez dějinami dvou sibiřských „metropolí“.

Mapa Evenckého autonomního okruhu.

„Tunguz“ znamená „prvorozený“, obyvatelstvo Evencka

Evenkové ještě na počátku dvacátých let 20. století kočovali se solními stády na obrovském území, rozkládajícím se od Jeniseje až po Ochotské moře, a způsob jejich života ovlivňovaly mýty, které jako jediné dědictví přebrali po svých předcích. Sami sebe nazývají Illel – Lidé, ale říká se jim také Tunguzové. Některé interpretace tvrdí, že jméno „tunguz“ pochází od slova „tonguš“, jež v překladu znamená „prvorozený“. Většina sibiřských severských národů je totiž přesvědčena, že se objevila na světě jako první. Blízkými příbuznými Evenků jsou Orokové, Oročové, Nanajci a za severním polárním kruhem žijící Evenové. Evenky také nalezneme v Mongolsku v počtu čtyř tisíc obyvatel a v Číně, kde je jich kolem deseti tisíc.

Evencký autonomní okruh, který je v sousedství Krasnojarského kraje na území Ruské federace, byl vyhlášen roku 1930. Co do počtu jsou zde z národů nejvíce zastoupeni Evenkové, etnikum náležející do tunguzomandžuské větve altajské jazykové rodiny. Správním střediskem okruhu je Tura.

Autonomní okruh dnes tvoří tři správní celky: Tunguzko-čunský, Bajkit-ský a Ilimpijský, lišící se od sebe etnickým složením obyvatelstva. Zatímco, kromě původních Tunguzů-Evenků, obývají sever okruhu (v Ilimpijském správním celku) Jakuti a Dolgani, tvoří velkou část zbývajících dvou regionů Rusové, jež přišli do těchto míst ve dvacátých letech z Poangaří, a také další zástupci etnik bývalého Sovětského svazu, kteří do této oblasti přijížděli od sedmdesátých let v rámci nejrůznějších expedičních programů a poté se zde usadili. Mimo to zde také žijí občané německé národnosti, kteří sem byli přesídleni z Povolží za stalinské éry (tj. v roce 1941).

20. léta – první přistěhovalci (Rusové na Tunguzkách), počátek asimilace

Administrativním střediskem Tunguzko-čunského správního celku je Vanavara, osada, kterou navštěvuji pravidelně již od roku 1992. Toto sídlo s hlavním úřadem (dřívějším ISPOLKOMem – „ispolnitelnyj komitet“), sociálním úřadem, modlitebním domem, jenž nedávno zřídili baptisté, geologickou stanicí, muzeem, základní a střední školou, poštou a místním televizním vysílačem, píše svou historii od počátku dvacátých let, kdy na břeh řeky Podkamenné Tunguzky vystoupilo několik ruských rodin z Poangaří, které přilákal do těchto míst dostatek ryb a zvěře. Evenkové – Tunguzové žijící podél toků řek tehdy rusky nemluvili, znali sotva pár slov, jež si osvojili díky každoročním obchodům s ruskými kupci. V té době ještě řeky Podkamenná a Nižní Tunguzka náležely výhradně několika evenckým rodům a jediný Rus, který zde každé jaro pravidelně obchodoval, byl kupec.

První ruská rodina přijela na Podkamennou Tunguzku v roce 1921, kde později vznikla malá osada Vanavara (původně „Anavar“). Prvními osadníky byli Brjuchanovovi a Voronovovi. Jako kulaky je v osadě Tašva (dolní tok řeky Angary) v počátečních letech bolševismu jejich vlastní sousedé zbavili majetku a hnali před sebou na koních od Angary dále na sever. Hlavu rodiny – Michaila Voronova – bolševici odvedli do lágru a jeho ženu se třemi dětmi, společně se ženami z dalších osad, poslali do oblastí, kde ještě žádný z Rusů nežil. Zde se také v této roční době narodil pozdější spisovatel a zakladatel vanavarského muzea – Vitalij Voronov.

„Pamatuji si, že Podkamennou Tunguzku, které tehdy říkali Katanga, obývali jen divočí Tunguzové. Muži nosili dlouhé copy jako ženy, byli malí a ustrašení. Báli se nás, jen zřídka kdy se osmělili k nám zajít,“ takto vzpomínala na svá

první setkání s „divochy“ nyní devadesátiletá Olga Ivanovna Voronovová (které se ve Vanavaře říká „teta Táňa“), matka Vitalije Voronova.¹

V místě, kde později vyrostla Vanavara, se pořádal velký evencký svátek „sluglan“. Byla to příležitost, kdy evencké rody dohadovaly mezi sebou sňatky, kdy mladí muži zápasili, závodili se sobími spřeženími, zvedali těžké balvany, skákali o tyči přes potok, a kdy se tančil kruhový tanec a zpívalo tradiční jochorjó. Evencké dívky si brzy oblíbily ruskou baňu (saunu), kam je nalákaly jejich ruské vrstevnice. Přebesední rozpaky se naučily mýt a potom se na Podkamennou Tunguzku vracely. Existence bani Evenky uchvátila natolik, že si vedle svých tábořišť a srubů začali stavět obdobná stavení, takže setkání kultur nebylo násilné, ale naopak přineslo i jisté výhody. Pokud by zůstalo pouze u této sauny a později u širokých pramic, které se Evenkové také naučili dělat od Rusů, mohla tato dvě etnika vedle sebe žít pokojně, aniž by narušovala zaběhnutý způsob života toho druhého. Následujících pět let však ukázalo, že expanze bolševismu je nezadržitelná a změny, které s sebou přinese, se nevyhnou ani kočovným pas-tevcům v tajze.

Příchod „nové doby“, rozrůstání centrálních osad (kolchozního a sovchozního typu)

Jednou ze zásadních změn byl násilný přechod od kočovného způsobu života k usedlému a s tím spojený i rozklad rodové společnosti a zánik polygamie. Podle vyprávění O. I. Voronovové přišli počátkem 30. let bolševici z vanavarského sovětu za Tunguzem Barkujou, jedním z nejbohatších stařešinů, a přikázali mu, aby zapudil dvě ze svých žen. „Nová doba nese, aby jeden muž měl více žen. Pro jednoho muže jedna žena,“ říkali. Pro Barkuju bylo těžké vybrat si jednu ženu a dvě další zapudit, zvláště když tyto byly se svým postavením srozuměny. Nakonec si ponechal tu nejstarší a mladší propustil. Zanedlouho poté byl však stejně odvezen do krasnojarského vězeňského tábora, kde onemocněl tyfem a zemřel.

Tragédie všech starobylých tunguzských rodů spočívala v opuštění kočovného způsobu života určovaného přírodou, a tradic, které z tohoto života vyplývaly. Spočívala v přizpůsobení se požadavkům, jež od kočovníků vyžadovalo kolektivní hospodaření a v přijetí způsobu života vnuce-ného jim novým politickým systémem. Malá sobí stáda, dříve spásající li-

¹ Olga Ivanovna Voronovová, výzkum r. 2000.

Evenk z rodu Njúskágir. V pozadí budova administrativního střediska ISPOLKOM.
Vanavara 1994. Foto: P. Brzáková

šejníkovou kulturu na rozsáhlých pastvištích, byla nahnána do několika společných ohrad a jejich majitelem se stal anonymní sovchoz. Tím byl narušen vztah Evenků ke stádům, jež přestala být jejich, a tudíž z jejich strany klesl zájem se o ně starat. „Ti, kteří přijali nový způsob života dobrovolně, jako by zapomněli, že sob není kráva a lišejník pro něj nelze nijak nasušit do zásoby,“ komentoval počátky kolektivizace bývalý sovchozní brigadýr Michail Ajulčin.² Jmenovaní „sovchozní brigadýři“, tzn. pastevcí, jimž vlastní stáda sebrali a kterým poručili starat se o stáda sovchozní, se většinou dali na pití a alkoholismus se od toho momentu začal šířit jako epidemie.

„Rozkulačení“ se nevyhnulo žádnému rodu a ti, kteří je nejvíce odmítali – stařešinové a šamani – končili ve vězeních, odkud se již nikdy nevrátili. Výjimkou byl prý jen Bogoto, poslední uznávaný šaman, kterého soudili někdy na konci šedesátých let v Tuře. Jeho pokračovatel a žák – šaman Kutuj z osady Surinda (Bajkitský s. c.) mi v roce 1992 vyprávěl mysteriózní příběh, kdy milice vyvezla Bogota z tajgy a zavřela v domě, který nechala

² Michail Ajulčin, výzkum r. 1994.

Evenky s dětmi v době letních prázdnin před „čumem“. Začátkem září děti odletí vrtulníkem do vesnice do internátní mateřské školy. 1992. Foto: P. Brzáková

střežit stráží. „Bogoto, spoutaný na rukou i na nohou, ležel na hromadě slámy, ve zdi bylo jediné zamřížované okno, jímž čas od času nahlédla stráž. Přestože byl spoután, dvakrát se k naprostému údivu strážného svých pout zbavil a zjevil se před domem. Poté se v poklidu nechal znovu spoutat a přitom se stále usmíval. U soudu, který se zanedlouho konal, na otázky soudce neodpovídal a když ho chtěli odvést, zdvihl ruce a z každého podpaží mu vyskočil medvěd. Bogoto pak odešel do tajgy a medvědi hlídali milicionáře a soudce až do chvíle, kdy jim zmizel z očí. Teprve tehdy se vydali do lesa za ním. Od té doby šamana nikdo neviděl.“³

Kočovní způsob života se uchoval jen ve velmi omezené míře. Stáda sice zůstala v tajze, ale jejich majitelem se stal sovchoz. Většina Evenků byla donucena se usadit a jejich rodiny dostaly dům. Některé staré ženy odmítaly v dřevěných domech žít, a proto si vedle nich stavěly své čumy (stany). Bolševici však byli neústupní a čumy opakovaně ničili. Byly i případy, že někteří lidé změnu neunesli a utekli zpátky do tajgy. Byli-li přistiženi, odvezli je do vězeňského tábora. „Vzpomínám si na babičku Konor, žila tady vedle mě,“ vypráví Irina M. Jastrikova, Evenka z Mutoraje. „Postavila si čum,

³ Šaman Kutuj, výzkum r. 1992.

protože dům jí nesvědčil. Byl studený, dýmoviště v něm v létě neuděláš a všude je plno komárů. Hned se to po vsi rozkřiklo, přišli ze sojuzu. Čum jí rozebrali, spálili. Ona plakala, že v domě nemůže žít. Pak přišla o rozum.“⁴

Bylo něco na novém -ismu natolik fascinující, že byl přijat? – Když jsem tuto otázku položila v několika evenckých rodinách, všichni svorně odpověděli, že kolektivní způsob hospodaření měl oproti tradičnímu své výhody. Předně to byla podpora v podobě sociálních přídavků na děti a pak také důchody pro staré lidi. Děti i starce jako „neproduktivní“ sílu považovala tunguzská společnost za jakýsi „přívažek“, zejména v období hladomorů. Stávalo se, že rodina strádající nedostatkem potravy nechala své nejstarší příslušníky v lese s jídlem na několik dnů, kde pak zemřeli hladem nebo se stali obětí dravé zvěře. Důchody a přídavky na děti takovým situacím předcházely a znamenaly v životě „lesních lidí“ dosud nepoznané jistoty.

Zatímco 30. léta byla ve znamení změny nomádského způsobu života v usedlý nebo polousedlý, ve 40. letech zaznamenala Vanavara další „přírůstek“ v podobě desítek německých rodin, které sem byly poslány z Povolží Stalinem. Ještě dnes se zde běžně setkáváme s příjmením „Erdner“.

Národní obrození, stavba muzeí, zájem o folklor

V Tuře začaly někdy začátkem padesátých let vycházet noviny. Původně to byla Sovětskaja Evenkija, později Evenkijskaja žizň. Zpočátku sloužily k šíření informací o budování socialismu s důrazem na ideál „sovětského člověka“. Počátkem devadesátých let, kdy dochází k rozpadu Sovětského svazu a tím pádem i ekonomických jednotek – sovchozů a kolchozů –, objevuje se tendence směřovat k jakési samosprávě regionů, která je spojena s hledáním kořenů, jež byly dříve potlačovány ve jménu socialistických idejí. Nové téma se objevuje i v novinách. Reakcí na konec bolševického útlaku se stává snaha úřadů o obrodu „evenckého národa“. Vzrůstá zájem o folklorní festivaly, které mají vzbudit zájem o dřívější, zapomenuté zvyklosti, objevují se muzea. Právě jimi Evenkové narušují jedno ze základních tabu – nedotknutelnost věcí náležejících jejich zemřelým předkům (jsou dokonce vykrádána i pohřebiště).

Oficiální zájem o folklor a muzea zřetelně předznamenává, že se starobylá kultura ocitá na samém okraji zániku. Na festivalech vystupují úřednice, které imitují tradiční způsob života navzdory faktu, že soba znají

⁴ Irina M. Jastrikova, výzkum r. 1992.

Prodej suvenýrů návštěvníkům tunguzského festivalu. Vanavara 1994. Foto: P. Brzáková

snad už jen z obrázků a starých fotografií a ani jejich fyziognomie by jim dávno nedovolila do sedla usednout (sob unese člověka vážícího do 65 kg). Málokdo ze současníků ještě dokáže zaspívat hrdelním hlasem improvizované jochorjó, jako to uměli jejich rodiče. Současné písně – byť s motivy tajgy – se obvykle zpívají už jen na ruskou melodii. Na jeden z posledních festivalů, který se konal ve Vanavaře v roce 1994, přivezli několik tunguzských starých žen, jimž za to, že vystoupí na pódiu a zaspívají jochorjó, slíbili vodku. Ženy však nakonec stejně nezaspívaly. Styděly se a po celé dny chodily opilé mezi hosty a žebrały.

Kultura již není spojována se znalostí jazyka, nýbrž se způsobem života

Evencky se hovoří jen v osadách kolem Tury, Vanavara je na tom v podstatě hůře. Žije v ní nejvíce Rusů (pět evenckých rodin, polovina obyvatelstva jsou míšenci) a evenkštinu lze zaslechnout jen výjimečně. Během posledních šesti let se zde evenkština začala sice povinně vyučovat, ale výuka se více podobá klasické výuce cizího jazyka, protože doma tímto jazykem

už nikdo nemluví. „Uvědomuji si, že studium evenkštiny dnes nemá praktický smysl. Tento jazyk už nikoho nezajímá, výhodnější by bylo učit děti anglicky,“ přiznává učitelka evenkštiny Darja S. Aksjonovová v naději, že tak budou mít děti více šancí z Evencka odjet a žít někde, kde budou mít možnosti uplatnění. „Od 30. let, kdy byli rodiče bolševickým vedením nuceni dávat své děti do internátních zařízení a mateřských školek, po čtyřicet hodin denně, zatímco někteří z nich kočovali se sovchozními stády v tajze ve velké vzdálenosti od vesnice, ztratily děti se svým přirozeným prostředím i jazykem kontakt a žít jinak než ve vsi se pro ně stalo nemyslitelné. Se svými rodiči bydlely jen po dobu letních prázdnin, zbytek roku trávily v prostředí ruských internátů, zařízení hlavně pro ně jako pro nezaopatřené. V tento okamžik se dá o evenkštině hovořit jen jako o mizejícím jazyku.“⁵

Osada Vanavara má v tuto chvíli dvě školy: základní, kterou navštěvují děti od sedmi do patnácti let, a střední, specializovanou přípravku na technická povolání. Obě tyto školy mají podobu dřevěných, jednopatrových budov s velkým počtem místností, které jsou vytápěné železnými kamny. Třídy jsou vybaveny řadami lavic s otvory pro kalamáře, černou tabulí, skříněmi a nástěnkami, jež zdobí ukázky dětských prací. Na učebnice, ze kterých se děti učí, musejí rodiče finančně přispívat, ačkoliv opatřit si peníze nebývá jednoduché. Manžel vanavarské úřednice Nataši Dobrodinské, jejíž rodina žije z příspěvků, které dostává na dvě děti ve školním věku, se dal najmout na půl roku do tajgy jako expediční pracovník, aby se jeho děti měly z čeho učit.

Autorkou učebnice, podle níž vede Darja Aksjonovová výuku evenckého jazyka, je Evenka I. P. Pikunovová, která se narodila v Tuře, vystudovala Institut malých severských národů v Sankt Peterburgu (v dřívějším Leningradu).

Přestože je ruský vliv velmi silný, tunguzští intelektuálové („elita“, jak sami sebe nazývají), kteří vystudovali vysoké školy díky minulému režimu, nadále věří, že se evencký národ obrodit podaří (za tímto účelem byl zřízen v Tuře institut, kde se myšlenka národního obrození konkretizuje do podoby nejrůznějších kulturních akcí). Byla rovněž zřízena Ruská asociace malých národů severu (Russian association of indigenous people of the north – Raipon) se sídlem v Moskvě. Jedním z jejich programů je obnova posvátných míst; posvátné místo nedaleko Tury bylo obnoveno v rámci 70. výročí založení Evencka v prosinci roku 2000. Přestože je snaha

⁵ Darja S. Aksjonovová, učitelka, výzkum r. 2000.

Učitelka evenckého jazyka Darja Stepanovna Aksjonova. Vanavara, festival 1994.

Foto: P. Brzáková

o zachycení mizející kultury jistě upřímná, nedaří se vždy kýženého výsledku dosáhnout, aniž by se iniciátoři dokázali vyvarovat dosti závažných chyb: např. knihy a noviny, které zde vycházejí, jsou psány jazykem, jenž často neodpovídá místnímu dialektu. Evencká inteligence totiž pochází z různých míst Ruské federace a hovoří různými dialekty. Ačkoliv se snaží psát západním dialektem, jenž se oficiálně stal spisovnou evenkštinou, objevují se v textech velmi často slova a obraty pocházející z jiných dialektů. Tak se běžně stává, že v novinách vycházejících v Tuře, kde se hovoří západním dialektem, najdeme v novinách termíny užívané na poloostrově Sachalinu, jimž většina místních Evenků nerozumí. „Prostě čteš,“ komentuje situaci šedesátiletá Evenka Nona Tarpušonok, která prošla základní školou (za jejího mládí to byly pouze tři třídy), „a máločemu z toho rozumíš.“⁶

⁶ Nona Tarpušonok, výzkum 1993.

Tunguzský festival 1994. V popředí Evenky přivezené z tajgy. Vanavara 1994.

Foto P. Brzáková

Nomádský způsob života zaniká rozpadem sovchozů a kolchozů

Na jihu Evenckého autonomního okruhu sobí stáda takřka vymizela. O poslední stovku kolchozních sobů v Tunguzko-čunském správním celku se na řece Čuni ještě v roce 1991 staral Anatolij Jastrikov se svou ženou Irinou. Poté, co však začátkem roku 1992 v opilosti nešťastnou náhodou zastřelil svého vnuka a putoval do vězení, nebyl již nikdo, kdo by o stádo pečoval. Sobi se rozutekli, deset sobů chytili obyvatelé osady Mutoraj a snědli. Tak skončilo poslední mutorajské stádo.

Zánikem sibiřských sovchozů a kolchozů, orientovaných na chov domácích sobů a sběr kožešin zvířat ulovených v zimním období místními (kolchozními a sovchozními) lovci, zmizely v Evencku jediné pracovní příležitosti. Evenkové sice začali získávat zpět svá rodová území, návrat k původnímu způsobu života – ke kočování – se však ukázal z mnoha důvodů nemožný: na jedné straně vymizela stáda domácích sobů (byla vybita nebo se rozutekla po tajze), na straně druhé začala vymírat ta gene-

Evenka na sobu: šamanka – Anna Pavlovna Tarpušonok, 1993, Evencký autonomní okruh.
Foto: P. Brzáková.

race lidí, kteří si ještě pamatovali, jak vůbec o stádo pečovat. Vzrostla „poptávka“ po starých, zkušených pastevcích.

Po rozpadu kolchozů a sovchozů se Evenkům v polovině devadesátých let naskytla příležitost získat zpátky svá rodová území a vrátit se ke kočovnému způsobu života. V Tunguzko-čunském regionu se právoplatnými vlastníky stalo pouze šest Evenků: Sergej z rodu Kočeni, Uluďa z Budaskinů-Pikunovů, míšenec Barolja, Vitalij Čurkin, Pádik a Vasilij Ivanov. Jediný z nich – Vitalij Čurkin – si dal díky finanční podpoře národně-obrozenecké organizace ARUN přivést ze severu Evencka vrtulníkem sobí stádo (tehdy to ještě v rámci podpory návratu k pastevectví bylo možné), umístil je na řece Ajave a bez předchozí zkušenosti se o ně začal starat. Protože sám však neměl o život v tajze zájem a bylo mu zatěžko opustit své pohodlí ve Vanavaře, najal si jako pastevece Michaila Ajulčina, který dříve pracoval jako sovchozní brigadýr a měl pro tuto práci předpoklady. Brzy se však ukázalo, že dotyčnému je bližší alkohol a o stádo se

Evenek v tajze: lovec Padik (Prst) na obhlídce území po požáru, září 1993, Evencký autonomní okruh. – Jeden z posledních kočovníků na území Tunguzsko-čunského správního celku.

Foto: P. Brzáková.

nestará. Michail Ajulčin byl také jedním z těch, kteří v mládí působili v kulturní organizaci Rudý čum (stan), kde bylo jejich hlavním úkolem šířit myšlenku socialismu mezi kočovníky. S promítačkou objížděli tábořiště pastevců a promítali jim budovatelské filmy, aby viděli, jak se buduje „lepší svět“ na matičce Rusi. O životě v tajze toho tedy Ajulčin také mnoho nevěděl. Výsledkem jeho působení na Čurkinovo stádo bylo, že se sobi do jednoho ztratili.

Jiný Tunguz – zvaný Pádik (Prst) – své soby již měl: na řece Tajmuře (asi 200 km severně od osady Strelka – Čuňa) se mu jich v roce 1992 páslo asi dvě stě kusů. Dnes jich zůstalo šedesát. Pádik nyní uvažuje o tom, že z tajgy definitivně odejde a usadí se. Vasilij Ivanov přišel o poslední tři soby na řece Ilimpji v roce 1993, kde mu je roztrhal medvěd.

Ostatní Evenkové žijící v Tunguzsko-čunském s. c. soby nechovají; v době lovu přebývají v tajze ve svých srubech, v krátkém letním období žijí ve vesnicích, kde nepracují a čas tráví tím, že konzumují alkohol. Nutno dodat,

že výnos z chovu sobů se již nedá počítat jen na získané maso nebo kůže. Vlastníci velkých sobích stád mohou navázat obchodní styky se zahraničím a nabízet žádaný artikl – panty (sobí paroží) – jako surovinu pro výrobu léčiv a kosmetiky. Korejské, japonské, čínské či americké firmy ohlašují svůj zájem. To se však zatím v Evencku nedaří, větší úspěchy slaví sousední Něnci žijící na poloostrově Tajmyru. Hlavní podmínku pro zvládnutí přechodu na opětovný kočovný způsob života je nepsaný „suchý zákon“, což znamená „žádný alkohol“.

Sociální otázka, humanitární pomoc, ztráta přirozeného vztahu k životnímu prostředí

Na podporu nemajetných rodin vznikl ve Vanavaře a Tuře systém sociální pomoci, který starým lidem a dětem vyděluje základní potraviny, ovoce či vitamínové preparáty. Jedná se o humanitární podporu, která až do gubernátorských voleb v dubnu roku 2001 přichází ze zahraničí. Podle Mayi R. Sokolovové, vedoucí tehdejšího Fondu gubernátorských programů, jež příchodem nového gubernátora zanikl, řada problémů v gubernii nebyla spjata výhradně s tím, že by pomoci ze zahraničí bylo nedostatek, ale největší potíže se objevovaly v souvislosti se zastaralou administrativou v otázce proclení zboží. *„Opětně překážejí naše vlastní úřady. Zvláště pak v případech, kdy je zásilka tvořena zbožím různého druhu. Stalo se, že na hranice připutovala zásilka z Německa (hračky pro děti, potraviny, léky) a my jsme je museli na vlastní náklady zlikvidovat, protože jinak bychom za ně zaplatili tolik, že by ztratilo smysl je přijímat. Dáváme proto přednost raději zásilkám s jedním druhem zboží, např. mouky, která snadno projde kontrolou a výše cla je stanovena předem. Další náklady jsou pak spojené s transportem. Získané produkty je nutné rozvézt po celém Evencku, a to je možné pouze vrtulníkem, neboť mezi sídly nejsou žádné silnice, jen tajga. V poslední době se nám podařilo rozběhnout program týkající se očkování proti tuberkulóze (z 30 tisíc obyvatel Evencka je 50% nemocných tuberkulózou),“* komentuje situaci na sklonku roku 2000 Maya Sokolovová.⁷

Většina obyvatel tedy přežívá díky sociální pomoci, vlastníma rukama vypěstovaným bramborám a zelí, rybolovu, sběru bobulí a lovu v okolních lesích. K tomu je ale potřeba také mít souhlas majitelů rodových území, kteří svůj majetek získali po roce 1991. Je tu však také další pod-

⁷ Maya Sokolovová, výzkum r. 2000.

Kastrace soba – Evenk ji provádí svými zuby, 1993. Území Tunguzsko-čunského správního celku. Foto: P. Brzáková.

statný problém – ve stokilometrovém okruhu kolem vesnic byla vybita zvěř. „Na vybíjení zvěře a ryb se nejvíce podílejí místní piloti,“⁸ tvrdí domorodci. „Vyhlásí pohotovost kvůli požárům, ale ve skutečnosti přistanou s vrtulníkem kousek za vesnicí, roztáhnou sítě a udělají výlov. Je jim jedno, že ještě není sezóna a ryby se teprve třou. Místo aby stříleli kačery, zabíjejí kachny, které mají sotva vylíhnuté mladé. Stejně tak střílejí i březí losí samice. Nikdo se pak nemůže divit, že zvěře i ryb každým rokem ubývá.“⁹

Chráněná krajinná oblast „Tunguzský meteorit“, turismus

Pro osadu Vanavaru představuje jistou naději na příliv financí obnovený zájem o legendární Tunguzský meteorit. Příběh spadlé hvězdy z roku 1908 přiměl řadu dobrodruhů a vědců hledat alespoň úlomek hvězdného kamene, ale dosud se jej nikomu nepodařilo najít. První expedice proběhla ve 30. letech na území evenckého rodu Šaniagir a po ní následovaly expedice další. Nejprve se hovořilo o tom, že meteorit spadl asi osmdesát kilometrů od Vanavary na řeku Čambe, Vitalij Voronov (profesí geolog) však tvrdí, že k explozi došlo o tisíc kilometrů dál na sever. Jisté je tedy jen jedno: ačkoliv jsou ještě dnes patrný známky katastrofy v podobě povale-

⁸ Výzkum r. 2000.

⁹ Výzkum r. 2000.

ných kmenů a je zde zvýšený výskyt mutantů mezi rostlinnými i živočišnými druhy – kámen se prostě nenašel. „*Vlastně se jeden úlomek našel,*“ tvrdí Voronov,¹⁰ který své dětství strávil mezi kočovnými Tunguzy. „*Vzpomínám si, že jako malý kluk jsem v tábořišti uviděl, jak si děti hrají s šedivým kamínkem. Prý ho dostali od šamana, který ho našel zaseknutý v kmeni modřínu, ve výšce hlavy dospělého člověka. Je to kámen z hvězd,*“ říkal tehdy šaman. *A děti, které si s tím hvězdným kamenem hrály, ho pak někde ztratily. Byl to jediný kousek, jenž se z meteoritu našel.*“¹¹ Podle tunguzských představ však požár nezpůsobila padající hvězda, ale duch hromu a blesku Agdy, kterého v podobě železného ptáka s blýskajícima očima seslal na rod Šaniagir zneprátelený šaman, jenž chtěl takto porazit šamana šaniagirského. Blesky šlehající z očí bájného ptáka zapálily tajgu a zničily lišejníková pastviště Šaniagirů na několik desetiletí.

V roce 1995 byla ve Vanavaře oficiálně vyhlášena vědecká stanice Tunguzský meteorit, jejímž zakladatelům se podařilo prosadit, že řeka Čambe a okolí byly prohlášeny za chráněnou krajinnou oblast. Znamená to, že dokonce i místní Evenkové, kteří tudy proplouvají na loďkách, aby se dostali na svá rodová území, se musejí na úřadě registrovat a za průjezd zaplatit. To se pochopitelně nikomu z nich nelíbí a proto se poplatkům snaží vyhnout. Přestože tato stanice (svým programem připomínající spíše dětské a mládežnické tábory, protože meteorit se nenašel a na skutečné expedice chybějí finance) vznikla na popud geologa Vitalije Voronova, ředitelem byl oficiálně zvolen Valerij Jolkin, národností Evenek. Tento čtyřicetiletý komunistický prominent se dostal do čela vedení chráněné krajinné oblasti z jediného důvodu: meteorit je tunguzský, a tudíž musí být úřední osobou Tunguz.

Vitalij Voronov nyní představuje nechtěnou konkurenci, neboť se začal věnovat turismu a organizuje národopisné cesty do Evencka. Pustil se také do spisovatelské činnosti a mimo jiné založil ve Vanavaře muzeum. Je to dřevěný srub se dvěma místnostmi, zaplněnými skly a vitrínami, kde jsou vystaveny nejrůznější předměty, které dostal darem od kočovníků. Většina jejich dárců již nežije. Na skříních jsou rozestaveni ptáci a zvířata, které Voronov sám ulovil a vycpal. Před vchodem do muzea leží obrovský šedivý balvan, který dal Voronov přivézt z tajgy a o němž se návštěvníkům snaží namluvit, že je to nalezený tunguzský meteorit.

¹⁰ Voronov, výzkum r. 2000.

¹¹ Voronov, výzkum r. 2000.

Vliv expedic na rozrůstání osad, přistěhovalectví, nezaměstnanost

Pocit izolace, o němž obyvatelé Tury a Vanavary hovoří, vyústil v úvahu postavit mezi Krasnojarskem a Vanavarou silnici, která by poskytla možnost k častějšímu vycestování z Evenckého autonomního okruhu, než se spoléhat jen na občasnou dopravu letadly a vrtulníky. Protože je na Severu stále méně pracovních příležitostí, snaží se mladé rodiny hledat práci v některém z velkoměst na transsibiřské magistrále. Naději mají ti, kterým se podaří v těchto městech objevit nějaké své „příbuzné“, neboť v Rusku není možné najít si práci v místě, kde není trvalé bydliště. A změna bydliště není možná, nemá-li člověk v těchto místech pracovní povolení. Vyjít z tohoto začarovaného kruhu lze jen v případě, že se někdo z příbuzných žijících na magistrále uvolí, dotyčného k sobě pozve a přihlásí ho u sebe k trvalému pobytu. Kdyby tomu bylo jinak, možná by už dnes Vanavara a Tura zely prázdnotou (největší migrace byla zaznamenána v roce 1995).

Ve snaze najít si nějakou stálejší obživu došlo i na dobývání zlata v tajze. V omezeném množství se tu těžilo za komunistů, vždy šlo ale o úzkostlivě utajovaný podnik. V poslední době jsou však z Vanavary, Tury do sousední republiky Sacha (hl. m. Jakutsk) lákáni geologickými společnostmi mladí muži do třiceti let, aby se stali zlatokopy.

Honba za surovinovými zdroji začala v Evencku někdy na konci osmdesátých let, kdy se stal Sever středem zájmu a naleziště ropy a drahých kamenů spolu se státními dotacemi působily slibně. Přijížděli hlavně Ukrajinci, Bělorusové, Lotyšši, Litevci, ale i Kazaši a Ázerbajdžánci. Ve Vanavaře dostali byt nebo žili v jednom ze dvou hotelů, které byly k této příležitosti postaveny. Začátkem devadesátých let čítala Vanavara více než 6000 obyvatel (což je na sibiřské poměry velké sídlo), z čehož činili dvě třetiny noví přistěhovalci. Za vlády Jelcina dokonce dotace vzrostly: byl vyhlášen vládní program osídlování Severu, stavěly se hotely, těžil živec, hledala se ropa.

Na sklonku Jelcinovy vlády, v souvislosti se všeobecně složitou ekonomickou situací v Rusku, státní dotace na Sever chodit přestaly, a tudíž již nebyl důvod, aby zde najaté pracovní síly zůstávaly. Přistěhovalci se začali postupně vracet zpátky do „civilizace“. V průběhu posledních čtyř let počet obyvatelstva ve Vanavaře z původních 6000 klesl na necelé 3000. V roce 2000–2001 se začíná zaznamenávat další migrace – z okolních menších

osad do Vanavary a do Tury. Rodiny, které žijí ve vesnicích vzdálených od Vanavary nebo Tury stovky kilometrů a mají děti, uvažují o přesídlení do těchto center kvůli škole i zdravotnické péči. Stěhují se do opuštěných domů, které za sebou zanechali expediční pracovníci.

Vydělení Evencka z Krasnojarského kraje a jeho samostatnost, vliv naftařské společnosti JUKOS na všechny sféry života místního obyvatelstva, nové naleziště ropy mění tvář sibiřské gubernie

V dubnu roku 2001 proběhly v Evenckém autonomním okruhu volby, při nichž zvolený gubernátor – Boris Nikolajevič Zolotorjov – nastolil „vládu nové ekonomické moci“. Již před volbami totiž probíhala kampaň, v níž se Zolotorjov představil jako spojenec naftařské společnosti JUKOS, která má údajně vyvést Evencko z vleklé ekonomické krize a tím zlepšit i sociální politiku a zdravotnictví. *„Evencko se může zachránit jen vlastním úsilím – rozvojem ekonomiky, zvýšením životní úrovně obyvatelstva, a to díky bohaté surovinové základně, již disponuje,“* tvrdí Zolotorjov.¹² *„Bohužel, je těžké přinutit přírodu, aby sloužila lidem. Je to však možné, pokud přivedeme do Evencka mohutnou a ve světě osvědčenou těžařskou strukturu. Takovouto strukturou je JUKOS, jenž může díky svým finančním a výrobním prostředkům zdolat sociálně-ekonomický zvrát Evencka. Má strategie je v podstatě velmi jednoduchá: společně úsilí na základě světové zkušenosti 20. století (Arabské emiráty, Saúdská Arábie a další území). Mám na mysli sociálněekonomický projekt „Evencko-JUKOS“. Bez takového ekonomického motoru se Evencko nedokáže dostat z propasti. JUKOS, to jsou vypracované technologie, kultura těžařství, rozvinuté infrastruktury a kolosální peněžní příjmy do rozpočtu regionů, v nichž pracuje. Jiné zachránce Evencko v tuto chvíli nemá.“*¹³

V pozadí tohoto projektu stojí smlouva Ruské federace s Čínou, kterou podepsal prezident Putin. Tato smlouva Rusko zavazuje dodat svému čínskému partnerovi každoročně 25 milionů tun ropy. Vláda pověřila dvě naftařské společnosti JUKOS a Transnaft, aby se výstavby nového ropovodu ujaly. Ovšem postavit ropovod nestačí, je zapotřebí naplnit ho ropou.

Z výsledků tříleté analýzy průzkumných vrtů, jež se provádějí na území Evencka, vyplývá, že právě na teritoriu této sibiřské gubernie existuje jedno z rozsáhlejších ropných nalezišť, které by mělo budoucí ropovod zásobo-

¹² Boris Nikolajevič Zolotorjov, výzkum r. 2001.

¹³ Boris Nikolajevič Zolotorjov, výzkum r. 2001.

vat. Jeho severní hranice se nachází přibližně 160 km na jih od střediskové osady Tura, v místech, kde se v současnosti provádí 272. střednětajmurinský průzkumný vrt. Evencko čekají velmi bouřlivé změny, které zajisté zasáhnou i obyvatele nekonečných prostorů tajgy. Výstavba plánovaného ropovodu má být ukončena roku 2005. Přestože se neustále hovoří v rámci ekonomického programu o upevňování pozic nedávno založených „rodových obščin“ (lesní plochy navrácené po rozpadu kolchozů a sovchozů, rodová země), budou pozemky – v místech, kde se v dohledné době rozvine těžářství – od lovců a pastevců skupovány. Předpokládá se rovněž, že těžářství negativně ovlivní lišejníkovou kulturu, která představuje jediné krmivo pro sobí stáda. Přestože se hovoří o šetrném přístupu k problematice, je otázkou, do jaké míry se bude skutečně „šetrně“ do krajiny zasahovat.

Jistým projevem sílící moci, koncentrované přímo v sídle administrativy, je také fakt, na který upozorňují tamní ekologové: *„Zdejší lidé jsou důvěřiví a upínají se na JUKOS s vidinou příchodu kapitálu. Gubernátor pomalu z administrativy odstraňuje místní intelektuály a přivádí sem Moskvaný. Podle všeho zastává jen své zájmy.“*¹⁴

Nezaměstnanost v osadách způsobuje, že většina obyvatelstva vidí jediné řešení své bezvýchodné ekonomické situace právě v JUKOSu. Najdou se však i skeptici. *„Evencko bylo vždy zemí pastevců a lovců. Tajga je náš domov i Bůh. Je naše matka,“* říká čtyřicetiletá Kaťa Gajančuk,¹⁵ která strávila dětství a mládí u svých rodičů v tajze. *„Obávám se, že její drancování nepřinese nic dobrého.“*¹⁶

The History of Two Siberian „Metropolies“

Pavína BrzÁková

Within seven middle-term stays in the Evenck autonomous circle author had a chance to monitor how the political system affects two central settlements and small locations and nomadic groups as well. Their lifestyle resisted in past two years the growing process of assimilation only with major problems. The conflict of two different cultures strengthened by a several immigration waves influenced all spheres of life of these people. The loss of identity of the nomads who were forced by socialist government to settle down has made some of them to realize that it is necessary to preserve their culture for next generations. This paper is trying to analyze their attempt to resurrect the spirit of the Evenck people.

¹⁴ Výzkum r. 2001.

¹⁵ Kaťa Gajančuk, výzkum r. 2001.

¹⁶ Kaťa Gajančuk, výzkum r. 2001.